

16. YÜZYILDA OSMANLI TOPRAKLARINDA KALAN GREKÇE VE LATİNCE EL YAZMALARI: POSSEVINO, GESSNER, DU VERDIER BİBLİYOGRAFYALARI VE KANTA KUZEN'LERİN KÜTÜPHANESİ

Engin Cihad TEKİN*

Öz

16.yüzyılın çok önemli kitap koleksiyoncusu ve bibliyografı olan Antonio Possevino, Conrad Gessner ve Antoine Du Verdier, çağlarına damgasını vuran eserlere imza atmışlardır. Bu kişiler siyasi ve dini zıtlıkları kadar, konu kitap olunca ortak ve farklı noktaları da ön plana çıkarmaktadır. Bu kişilerin ortak noktası eserlerinde döneminin Grek el yazmalarını bulunduğu Osmanlı kütüphaneleri ile ilgilenmiş olmalarıdır. Çalışmamız, 16. yüzyılın ünlü bibliyografı Antonio Possevino, Conrad Gessner ve Antoine Du Verdier'in Osmanlı'da 16.yüzyılda özellikle Michel ve Antoni Kantakuzen kütüphanesi ve kütüphaneye ait kitapları kaydetmeleri ve bu kitapları kaydetmelerini, sebep ve etkileri üzerinden bir değerlendirme yapmayı amaçlamaktadır. Bu bibliyografı eserlerinde Kantakuzen'lerin Osmanlı'daki şahsi kütüphaneleri ile ilgilenmişlerdir. Çalışmamız, 16. yüzyılda yaşayan Antonio Possevino, Conrad Gessner ve Antoine Du Verdier'in bibliyografı kimlikleri ile kitap tarihi çalışmalarını Osmanlı kütüphaneleri ile olan ilişkileri üzerinden incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Grek Elyazmaları, Latin Elyazmaları, Kantakuzen, Antonio Possevino, Conrad Gessner, Antoine Du Verdier

Jel Kodları: D80, D89

* Dr., Bilgi ve Belge Yönetimi, Bağımsız Araştırmacı, engin.tekin@hacettepe.edu.tr ve engincihadtekin@gmail.com

Makale gönderim tarihi: 02.08.2019

Makale kabul tarihi: 30.01.2020

16th Century Greek and Latin Manuscripts in the Ottoman Empire: “Bibliothecas” of Conrad Gessner, Antonio Possevino and Antoine Du Verdier and the “Libraries” of Cantacuzenus

Abstract

Antonio Possevino, Conrad Gessner and Antoine Du Verdier, who were the leading book collectors and bibliographers of the 16th century, prepared studies that has influenced their ages. These people have political and religious contradictions as well as common and different points while the subject was the book itself. They have been involved in issues related to the Ottoman libraries which preserved the Greek and Latin manuscripts of Byzantine heritage. In our study, we aim to explain the relations of the famous bibliographers of the 16th century, Antonio Possevino, Conrad Gessner and Antoine Du Verdier’s records on Michel and Antoni Cantacuzenus library and the books of the Ottoman Empire. These bibliography experts were interested in the personal libraries of the Cantacuzenus in the Ottoman Empire. Our study examines the bibliographic identities of Antonio Possevino, ConradGessner and AntoineDuVerdierand their historicalaspects of Greek and Latin boks through their relations with Ottoman libraries.

Keywords: Greek Manuscripts, Latin Manuscripts, Cantacuzenus, AntonioPossevino, ConradGessner, AntoineDuVerdier

Jel Codes: D80, D89

Giriş

Kitap tarihi ile ilgili önemli eserlere ulaşmak ve bu eserlerle ilgili çalışmalar yapmak günümüzde, teknolojinin gelişimi sonucu kütüphanelerin kayıtlarının ve kütüphanelerin nadir kitaplarının ve belgelerinin sayısal nüshalarının internet üzerinden erişilebilir hale gelmesi sayesinde kolaylaşmıştır. Her geçen gün yeni bir nadir kitap veya elyazması arşivlerden veya kütüphanelerden günyüzüne çıkarılmakta, bunların bazıları da hızla sayısallaştırılarak uzaktaki araştırmacılar için kullanılabilir hale gelmektedirler. Yeni ortaya çıkan seyahatnameler, anılar, mektuplaşmalar, kataloglar, repertuarlar, kurumsal belgeler, kişisel arşivler, bibliyografyalar ve her türlü nadir eserler, özellikle kitap tarihi konusunda özgün çalışmalar üretilmesi için fırsat yaratmaktadır. Kitap tarihi üzerine yapılan çalışmalar, sadece nadir eserlerinin çevirisini ve incelenmesini değil, aynı zamanda yazarın özelliklerini ve yazdığı eser ile ilgili yazdıklarının bağlamını da ortaya koymaktadır.

Çalışmamız, 16. yüzyılda yaşayan Antonio Possevino, Conrad Gessner ve Antoine Du Verdier'in bibliyograf kimlikleri ile kitap tarihi çalışmalarını Osmanlı kütüphaneleri ile olan ilişkileri üzerinden incelemektedir.

16.yüzyılın bu üç çok önemli kitap koleksiyoncusu ve bibliyografi çağa damgasını vuran eserlere imza atmışlardır. Bu üç önemli kitap tutkununun siyasi ve dini zıtlıkları kadar, konu kitap olunca ortak ve farklı noktaları da ön plana çıkmaktadır. Bu kişilerin ortak noktası eserlerinde döneminin Grek elyazmalarını koruyan Osmanlı kütüphaneleri ile ilgili konulara dahil olmuş olmalarıdır. 1453'den kısa bir süre önce Bizans'tan Avrupa'ya doğru başlayan Grek elyazmaları akımı, 1453 fethi ile doruk noktasına ulaşmıştır. Bu elyazmalarının İtalya'ya dağılması ile Rönesans'ın etkisi güçlenmiş, bunların kopyalarının basılması ile Grek basımcılığı önemli bir konuma gelmiştir. Bununla birlikte Osmanlı'da Grek elyazmalarının varlığı, Avrupalı bibliyografı, kitap koleksiyoncularının, iktidar sahiplerinin, entelektüellerin, basımcıların ve seyyahların ilgisini çekmiştir. Bu dönemin en önemli bibliyografya eserlerinin karakteristikleri ve bunların Osmanlı kitap tarihi ile ilişkisi çalışmamızın anakonusunu oluşturmaktadır.

1. Antonio Possevino (1533-1611) ve Conrad Gessner (1516-1565)

Cizvit bir misyoner ve papaz olan Antonio Possevino (Oxford, 2017), Avrupa tarihinde önemli bir tarihi kişiliktir. Possevino, 1533 civarında Mantua'da doğmuş ve 16 yaşında

eğitim için gittiği Roma’da kardinal sekreterliğine kadar yükselmiştir. Possevino, dini olarak Katolik ve Ortodoks dünyasında etkin bir isimdir. İsveç kralı John III (1537-1592) Katolik olmak istediğinde Papa bu konuda kendisini görevlendirmiştir. Dini konularda Papalık temsilcisi olarak birçok olayda ön planda olan Possevino, 1582’de, Moskova’ya gitmiş ve Ruslar ile Polonyalılar arasındaki sorunlarda arabulucu rolü üstlenmiştir. Bu seyahatini de *Moscovia*² kitabında yazmıştır. Uzun bir süre dini ve siyasi mücadelelerde rol alan Possevino, Roma’dan İspanyollar tarafından sınır dışı edildikten sonra kendini seyahatlere vermiştir (Benigni, 1911). Possevino’nun eserleri çoğunlukla Latince’dir. Possevino, yazdığı 40’den fazla eserinin içerisinde özellikle Latince yazdığı “*Apparatus Sacri*” ve “*Bibliotheca Selecta*” kitap tarihi açısından önemli eserlerdir. Ülkeler arası müzakereci ve Papa’nın temsilciliğini yapan bir diplomat, Roma kilisesinin yanında yer alan bir Katolik, Cizvit bir din adamı, kitap ve kütüphanecilik alanında çalışan ve sürekli eserler yazan ve bilgi üreten bir araştırmacı ve döneminin reform hareketlerine tamamen muhalif bir kişilik olarak Possevino’nun bibliyograf kimliği ile kitap tarihi ve Osmanlı tarihindeki yeri üzerine tartışmalar, güçlü çalışmalar yaratacak konumdadır.

Possevino’nun aidiyetinin bulunduğu dini akım Cizvitlerdir. Cizvitler, Ignatius of Loyola (1491-1556)’nın kurucusu olduğu bir dini akımdır. Cizvitlerin eğitim üzerine etkileri bir sonraki nesillerde Antonio Possevino tarafından temsil edilmektedir. Bu, eğitim ile ilgili konularda takip ettikleri felsefecilerinin görüşleri çerçevesinde şekillendirilen bir öğreti olarak Katolik Roma kilisesinin etkisi altındadır (Blum, 2016: 12).

Possevino, bir din adamı, diplomat veya eğitimci gibi sıfatlarından farklı bir alanda da çalışmalarını yoğunlaştırmaktadır. Possevino, bir bibliyograf, kitap tutkunu ve bilgi arayışında biri olarak kitap arayışı içinde, Papa Paul V (1550-1621) desteğiyle geniş bir kütüphane ziyaretleri turuna çıkmıştır. Benigni (1911)’ye göre, Possevino, Cizvitlerin edebi, bilimsel ve diplomatik yanlarını kişiliğinde taşımaktadır. Önemli siyasi görevlerin yanısıra okullar kurarak, yazılı eserler vererek kendini göstermiştir (Benigni, 1911). Possevino sadece Roma’da değil, Fransa, İtalya, İsveç ve Moskova³, Polonya ve Transilvanya’da zamanını geçiren, yedi farklı kolejin kurulmasına öncülük etmiş, buralarda birçok seminerler vermiş bir misyoner haline dönüşmüştür (Donnelly, 1987: 31). Bu açıdan bakıldığında diğer

²Possevino, A.(1882). *Antonii Possevinimissiomoscoviticaex Annuis Literis Societatis Jesuexcerpta et adnotationibusillustrata*. P. PIERLING (ed.), Parigi: Leroux,

³Giovanni Botero’nun 1590’larda derlediği “*Relazioni Universali*” de Rusya bölümü için Possevino’dan etkilenmiştir (Burke, 2008, s.71).

özellikleri dışında kitap tutkunu bir misyoner ve sürekli iş için yaptığı seyahatlerde kütüphaneleri gezen bir seyyah olarak da kitap tarihinde önemli bir isim olmuştur. Bu gezilerindeki kütüphane gezileri, kendinin ve döneminin bibliyografik eserlerinin metodolojisinin oluşmasında önemli bir yere sahiptir.

Possevino'nun yaşadığı dönemde, kitapların listelerini biraraya getirip belli bir konuda bibliyografya hazırlayanların çoğunluğu konu uzmanı bilim adamları, tarihçi yazarlar ve kitapçılardır. Bu bibliyograflarından belki de en önemlisi Conrad Gessner'in 1545 tarihli "*Bibliotheca Universalis*" isimli eseridir. Conrad Gessner (1516-1565)⁴ bibliyografya konusunda en önemli figürlerden biridir. Gessner, basımcılık döneminin ilk bibliyografisi olarak değerlendirilmektedir (Malches ve Lheritier, 2003: 33). Burke (2008: 101), de benzer şekilde bu eseri ilk basılı bibliyografya olarak değerlendirmektedir. Gessner ve Possevino gibi bilim adamları bu kitap listelerini oluştururken, kitapçıları gezerek, manastır ve ünlü hümanist kütüphaneleri inceleyerek biraraya getiren bir sağlama metodolojisini kullanmaktadırlar (Malches ve Lheritier, 2003: 25). Gessner'in tekniğinde, ansiklopedik bir yöntem kullanılmaktadır. Bu açıdan listelenen kitap, alıntılar, kitapla ilgili bilgileri ve yorumlarını da kısaca içermektedir. Bu da kitabın içeriği hakkında bilgiyi sunması ile olmaktadır. Kitabın aslını görmeden bu bilgileri derlemek zamanının koşullarında çok zordur. Gessner, bibliyografyasının önsözünde, kitapların kafa karıştırıcı ve zarar verici şekilde bolluğundan bahsetmektedir (Blair, 2003:11). Bu durum bibliyografyaların sağlıklı bir metodoloji ile hazırlanmasını gerektirmektedir. Gessner, kataloğunu hazırlarken, kitapçıların ve basımcıların kendi kataloglarından ve kütüphanelerden yararlandığını da isim isim açıklamaktadır (Gessner, 1548: 21). Hatta "*cut-paste*" yönteminin ilk büyük kullanımının Gessner tarafından yapıldığı iddia edilmektedir. Eserlerinin birçok yerinden doğrudan "*handexemplar*"⁵ olarak eklenen bölümler de bulunmaktadır (Blair, 2003: 25-26). Bununla birlikte özellikle Johannes Trithemius'un "*De scriptoribus ecclesiasticis*" (1494) eserinden de çok fazla alıntılar da bulunmaktadır (Nelles, 2006: 147).

Bu dönem aynı zamanda basımcılığın yaygınlaştığı ve basılan kitap sayısının hızla bilgiye erişim ve zihinsel gelişmeye etkisinin en çok hissedildiği ve kitapçıların sayısının arttığı bir dönemdir. Bu kitapçılar çoğunlukla yayımcı ve kitapçı olmaları sebebiyle kendilerini, kendi bölgeleri dışında tanıtacak organizasyonlara önem vermektedirler. Augsburg'lu kitapçı

⁴ <https://www.britannica.com/biography/Conrad-Gesner#ref233974>

⁵ Kişinin kendi için hazırladığı nüsha

Georg Willer'in 6 aylık kitap kataloglarını, 1564-1592 yılları arasında tüm Avrupa'da basılan sadece Latince kitapları, konularına göre 10000 kitaplık bir liste, Almanca kitapları 5000 kitaplık bir listeye 600 kitaplık bir İtalyanca, İspanyolca ve Fransızca dillerinde kitap listesi ile yayınlamıştır (Willer, 1592). Aslında bu da Gessner ve Possevino'nun bibliyografya hazırlamanın en önemli zorluklarından biri ile karşılaştığını göstermektedir. Kitapların aslı görmeden sınıflandırmak zaman zaman sorun yaratabilmektedir. Çünkü birçok bibliyograf liste oluştururken, başka kaynaklarda olan yayınları o kaynağın kendi sınıflandırmasını kullanarak listelemektedirler. Kitap başlıkları kitapların içeriklerini yeterince tanımlamamakta ve kitapların edebi türlerini belirlemede yetersiz kalabilmektedir. “*History of*” veya benzeri şekilde başlayan bir başlık tarih eseri olarak değerlendirilebileceği gibi, aslında kitabın kaynağına ulaşmadıkları için bunun bir seyahatname olarak tespit edilmesi mümkündür (Tekin, 2017: Tekin, 2018). Bu yüzden bibliyografya hazırlamanın niteliğini yansıtan en önemli unsurlardan biri bu dönemde kütüphaneleri dolaşarak ilgili kitabı inceleyerek listelemek ve sınıflandırmak olmuştur. Gessner ve Possevino eserlerini temelinde bu metodolojiye dayandırmaktadırlar. Gessner, “*Bibliotheca Caesariensis*” başlıklı bibliyografyasını evrensel çapta bir çalışma olarak tanımlamış ve üç eski dildeki – Latince, Yunanca ve İbranice- 12.000 başlık kitabı bir araya getirerek 1800 yazarın adlarına göre alfabetik sınıflandırmış ve sınıflandırma şekli olarak Orta Çağ'ın serbest sanatlarına bağlı olmayan özgün bir sistem yaratmıştır. Eser 1555 tarihinde yayınlanan ek bölümü ile yaklaşık 3000 yazar ve 15.000 kitaba erişmiştir ama üç dilde yayınları kapsadığı için evrenselliği tartışmalı olmuştur. Evrenselliğini sağlayan kısım ise, bilgiler ve kapsamlar konusunda sınır ve sansür tanımayan bir yapıya sahip olmasıdır (Malches ve Lheritier, 2003: 33).

Possevino⁶⁷ ise, “*Apparatus Sacer ad Scripturam Veteris et Novi Testamenti (Venice 1603-1606)*” başlıklı kitabında kutsal metinlerle ilgili 6000'den fazla kitabı kaydedip analiz etmektedir. Bu kitap sadece eserleri taşımakla kalmayıp, ansiklopedik bir sözlük de içermektedir. Bu eser 1603, 1606, 1608 yıllarında Venedik ve Köln'de basılmıştır. Kitabın 1603-1606

⁶⁷Possevino, bir yazar olarak oldukça verimlidir. Possevino'nun eserlerinin tam bir bibliyografyası olmamakla birlikte 40 civarı eseri olduğu tahmin edilmektedir (Donnelly, 1986: 23). Ayrıca gerek kendi elyazması olarak kendi otobiyografisi ve hayatı hakkında ikincil literatür oldukça geniştir (Donnelly, 1986: 3). Eserlerinin mevcut bir listesi için bakınız: *Monumenta Historica Societatis Jesu*, vol VIII, p. 1061 - 1092

⁷Possevino, din, felsefe, eğitim ve tarih konularında önemli bir tarihi kişilik olmasına ve Yahudi ve Katolik din tarihi ve Cizvit cemaati ve yapılanmaları için önemli bir figür olmasına rağmen, çalışmamızda konumuz dışında olduğu için bu yanlarına değinilmemiştir.

baskıları aslında “*Bibliotheca Selecta*”nın ikinci bölümünden ibarettir ve bu başlıkla yayınlanmıştır (Colombo, 2014: 34). “*Bibliotheca Selecta*” (Roma, 1593) birçok bilim dalının çalışma, öğretim ve pratik kullanımı ile çalışmaları içermekle birlikte bu kitabın ikinci bölümü, bu bilimlerin eleştirel bir bibliyografyasını içermektedir (Benigni, 1911). Bu çalışma aynı zamanda bir ansiklopedik bir çalışmadır (Casalini, C. &Salvarini, 2008: 25) ve eğitimli bir kişinin bilmesi gerekenleri içermektedir. Bu kitabın ilk baskısı 1593, yenilenmiş bir baskısı da 1603’de Venedik’te ve 1607’de Köln’de yapılmıştır (Blum, 2016: 25). Öyle ki 1593 baskısı Vatikan basımevi tarafından basılmış ve Papa Clement VIII (1536-1605) tarafından bir önsöz yazılmıştır (Donnelly, 1986: 6). Bu önsöz Possevino’nun kendisine bağlı bölgelerdeki Katolik kişi ve kurumlar üzerindeki otoritesini arttırmasını sağlamıştır (Donnelly, 1988: 198). Bu eser temelde Cizvitlerin kanoniktarihselciliğinin ilk resmi eseri olarak ifade edilmektedir (Bonda, 2011: 31). Possevino’nun bir diplomat ve din görevlisi olarak faaliyetleri, Papa XIII. Gregorius (1502-1585)’un emriyle, Yahudi ve diğer mezhep sapkınlıklarının faaliyetlerini engellemek ve hatalarını çürütmek⁸ için verilen görev çerçevesindedir (Malches ve Lheritier, 2003: 45). Buna rağmen, Possevino, Özellikle *Bibliotheca*’nın felsefe bölümündede bu görevin gerekliliklerini yerine getirmeye çalışmıştır. Dünya’nın yaratılışı konusunda Eski Ahit’in tarifinin kullanılması hususunda yorumları ise onun Yahudi kökeninin baskın olması ihtimalini tartışılır hale getirmiştir (Colombo, 2014: 35).

Possevino’nun temel eseri, “*Bibliotheca Selecta*” yapısal olarak iki ciltten oluşmaktadır. Kitap her iki ciltte toplam 1000 sayfanın üzerindedir. Kitap niteliği itibariyle yazar ad soyadına göre kitapları listelemekte ve standart bir bibliyografya gibi görünse de kitaplarla ilgili sadece klasik bibliyografik kayıtlar vermemekte, bununla birlikte kitapların detaylı konu bölümlenmeleri şeklinde ayrımlar yapmaktadır (Possevino, 1593a: Possevino, 1593b). *Bibliotheca*’nın içerdiği 18 kitap şu şekilde ana başlıklarda birleştirilmiştir: Kitap 1- Kültürel Varlıklar, Kitap 2-5 Teoloji, Kitap 6-11 Doğa Bilimleri, Kitap 12- Felsefe, Kitap 13- Hukuk, Kitap 14- Tıp, Kitap 15- Matematik, Kitap 16- Tarih bilimleri çalışmaları, Kitap 17- Şiir ve

⁸Donnelly (1986) “*Antonio Possevino and Jesuits of Jewish Ancestry*” isimli makalesinde, Possevino’nun Yahudi kökleri konusunda bir tartışma başlatarak bazı Yahudi dönmesi (Converso) Cizvitlerin bu tür görevlerde olumlu sonuçlarabildiğini tartışmaktadır. Aynı durum Balsamo’nun “*Antonio Possevino S.I. Bibliografia Della Controriforma*” kitabında da tartışılmaktadır. Benzer şekilde Emanuel Colomboda “*The Watershed of Conversion: Antonio Possevino, New Christians, And Jews, “The Tragic Couple”, Encounters between Jews and Jesuits, Eds. James Bernauer, Robert A. Maryks. s.25-43. Leiden: Brill*” makalesinde bu tartışmaya katkı sağlamaktadır.

Etik, Kitap 18- Cicero. Bu genel yapı olmakla birlikte 1593, 1603 ve 1607 baskılarında başlıkların yeri konusunda kısmi farklılıklar söz konusu olabilmektedir. Bu kitap, kitap tarihi açısından çok önemlidir. Conrad Gessner'in ünlü eseri "*Bibliotheca Universalis*" ile karşılaştırılmakta ve ona bir cevap olarak görülmektedir (Dekonick, 2008, s.71). Gessner ile Possevino'nun kitapları arasındaki kitap tarihi çalışmaları ve bibliyografya bilimi açısından en önemli fark, Gessner'in, bibliyografyasında üç dilde tüm kitapları sansüre uğratmadan kapsaması, Possevino'nun bibliyografya çalışmasında ise, Katolik destekli Cizvit dini kimliğinin ön plana çıkması ve bunun sonucu olarak özellikle İslam ve Reform yanlısı kitapların listelenmemesidir. Possevino, Katolik inancı savunmak için kitabın ne kadar önemli bir araç olduğunun farkındadır. Ona göre bu da "*kötü kitapların yerine iyi kitapları*" yerleştirmek ile olmaktadır (Colombo, 2013: 34).

Gessner ile Possevino'nun eserleri arasındaki teknik farklar dışında kitaplara bakış açılarındaki şahsi ve buna bağlı olarak da siyasi ve dini farklılıklar da söz konusudur. Gessner, Zürih bölgesinde reform kilisesinin bir üyesi ve gayri resmi başı olarak addedilen bir yazar ve reformist iken (Goering, 2017: 47), Possevino bunun tam tersine reform hareketlerinin tamamen karşısındadır ve Roma Kilisesine bağlıdır. Ayrıca Gessner'in çalışmasında dini konularda evrensel bir kütüphaneyi temsil etmeyi hedeflediği, Possevino'nun ise belli konularda seçilmiş iyi ve dikkatlice okunarak değerlendirilmiş kitapları temsil etmeyi hedeflediği tartışılmaktadır (Blair, 2003: 15). Possevino, bu kitapları seçerken de Türklere ve İslam'a karşı tavrında net olmuştur. Öyle ki 1583 basımı "*Il Soldato Cristiano*" eserinde kullandığı "*Heretikler, Türkler ve Kafirlere karşı zafer*" alt başlığını yazarak Türkleri, kafirler ve heretikler ile aynı seviyede değerlendirmektedir. Possevino, "*Discursus praedicatione in regnis Turcarum*" başlıklı eserinde ise İslam topraklarında yaşayanları ve Müslümanların, Hıristiyanların ihtidasını amaç edindiğini belirtmektedir⁹ (Colombo, 2015: 353-354). Bu karşıtlığa rağmen, Possevino'nun İslam dinine ait derin bilgi birikimi bulunmamakta ve "*Bibliotheca*" da İslam karşıtı sadece 23 yazara yer vermektedir. Bu kitapların bir kısmı da ele geçirilen bir Türk gemisinden elde edilen kitaplardır (Donnelly, 1988: 1949). Bununla birlikte "*Apparatus Sacri*" de Kur'an, "*Corani, Expugnatio quem vocant alchorantem Mahomatit*" olarak kaydedilirken (Possevino,

⁹Polcin Stanislas, La mission religieuse du pere Antoine Possevin S.J. en Moscovie (1581-152), Roma, Tipografia Universitaria Gregoriana, 1957.

1606: 8). Robert Ketton çevirisi Kur'an (Possevino, 1606: 150) ve NicholasCusa'nın Kur'an'ın Latince yorumu (Possevino, 1608a: 147), Kur'an'ın *Ricoldus de Monte Crucis yorumu* (Possevino, 1606: 134) ve *Raimond de Monca'da çevirisi* (Possevino, 1606: 120) gibi eserler de kitapta listelenmiştir.

"*Bibliotheca*"da Türklerle ilgili özellikle olumsuz bilgiler taşıyan birçok eser ise listelenmektedir (Colombo, 2015b: 338). Bu eserlerden bazıları AndreaCambini, Giovanni Antonio Menavino ve Hans Böhm gibi dönem seyyahları ve yazarlarının eserleridir (Lavenia, 2017: 40). Paul Giovio (1483-1552), Osmanlı tarihi ile ilgili "*Commentario de la cose de' Turchi*" eseriyle tanınan önemli bir yazardır ve kitabı da önemli bir dönem eseri olarak bilinmektedir. Ama Giovio'nun eseri bu listede yer almamaktadır. Lavenia, bunu Osmanlı disiplininin 16.yüzyılda evrimleşmesine ve bu evrimleşmenin yayılmasına izin vermemek için olduğunu iddia etmektedir.Possevino, Türklerin yüksek gücünü gösteren yazarları heretik olarak kaydetmekte ve listeye almamaktadır.Bu kitabın aksine Giovio'nunOsmanlı'nın kötü yönlerini anlatan "*HistoriaeSuiTemporis ve Elogia Virorum Bellica Virtute Illustrium*" eserleri bu listede yer almaktadır.Buna rağmen "*Commentario*" Avrupa'da bir çok dile tercüme edilmiş ve geniş bir şekilde yayılmıştır. Possevino'nun, Giovio'nun yazdıklarına duyduğu niyetin aynısı Machiavelli'nin "*Discourses*" eseri için de geçerlidir. (Lavenia, 2017: 40-41). Türklerin askeri ve siyasi gücünün övüldüğü eserler, listede yer almamaktadır. Possevino, bu yüzden Papa'nın verdiği güç ile politikada etkilidir ve Macchiavelli ve Jean Bodingibi döneminin önemli siyasi yazar figürlerine karşı sürekli eleştiri ve polemik içerisindedir (Donnelly, 1987).

Luther'ci dinde reform hareketlerine karşı bir karşı-reformcu olan Possevino'ya göre zararlı reform yanlıları olan kitaplar temel sebepleri ve aykırılıkları ile değerlendirilerek "*De theologia et atheimishaere*" başlığında birlikte listelenmektedir (Possevino, 1606: 8).

Bununla birlikte bu dönemde İslam'a ait eserler dışında, Medici matbaasının 1590'dan itibaren Arapça eserler ve Arapça Hıristiyan dinine ait eser çevirilerini basması, özellikle İbn-i Sina'nın eserlerinin basımı Müslümanlarla diyalog için önemli olmuştur ve "*Bibliotheca*"nın farklı basımlarında bu eserler de listelenmiştir (Colombo, 2015b: 404-405). Bu eserler arasında Grand Duke of Tuscany'nin basım evinde basılıp yayımlanan, çok dilli gramer, sözlük, tıp çalışmaları ve Hıristiyan metinleri de bulunmaktadır (Donnelly, 1988: 194).

Possevino, daha önce belirtildiği gibi, döneminde oluşan reform çalışmalarına karşı güçlü

bir karşı-reformcu bir kişiliktir. Possevino'nun çalışmasının bu açıdan önemli bir yanı da Post-Tridentine¹⁰ dönemde, daha iyi bir Katolik kültürü oluşturmak amacıyla Katolik Roma Kilisesi'nin çıkardığı yasaklı kitaplar dizini "*Index librorumprohibitorum*"¹¹,un güncellemeninde kullanılmasıdır (Colombo, 2015b: 338). Bu şekilde "Yasaklı Kitaplar Dizini"nden tamamen tersi bir amaca hizmet etmektedir ki, buna göre listelenen kitaplar dini bir tavırla okunmalı veya okunurken dini bir bakış açısıyla dikkatli bir şekilde incelenmelidir (Lavenia, 2017: 40). Possevino'nin eseri, dini niteliği gereği artık yasaklı kitapları ayıklama yöntemi haline gelmiştir. Buna göre Possevino'nun "*Bibliotheca*"sından, Conrad Gessner'in "*Bibliotheca*"sının eserleri ayıklandığında "*Index LibrorumProhibitorum*" için kullanılacak eserlerin listesi ortaya çıkmaktadır (Fragno, 2001: 6). Kısaca, Possevino'nun seçme listesi dışında kalan kitaplar, yasaklı kitaplar listesine girme riski taşımaktadır. Gessner'in tüm kitapları listelemesi, Possevino'nun sadece Katolik düzene uygun olanları listelemesi, kalan kitapların geleceğini olumsuz etkilemektedir. Scaglione (1986: 94)'ye göre, Possevino, Avrupa ülkelerinde 18.yüzyıla kadar tarih eğitiminin metodolojik olarak öğretilmediği bir dönemde bibliyografik farkındalığın beşeri bilimler başlığı altındaki tarih çalışmalarında ortaya çıkmasında öncü bir rol oynamıştır. "*Bibliotheca Selecta*", her ne kadar geniş bir kitap listesi olsa da öncelikle Cizvit eğitimi üzerine önemli bir kaynak olarak kullanılmaktadır¹².

Possevino, eserleri ile Gessner'in açtığı bibliyografi çalışmaları alanında, ciddi bir ilerleme kaydedilmesine yol açmıştır. Gessner ve Possevino'nun kütüphaneleri ziyaret ederek elde ettikleri eserlerin kayıtlarını tutmaları metodolojisi, onların aynı zamanda güvenilir ve olabildiğince eksiksiz yayınlar çıkarmalarına yardımcı olmaktadır.

Possevino'nun bu çalışmalarının arkasında, yaptığı seyahatler bulunmaktadır¹³. Bu seyahatlerden en önemlisi Osmanlı sınırlarında yaptığı faaliyetler ve seyahatlerdir. Mantran (1990: 11)'a göre, Kuzey Afrika eyaletleri bir yana bırakılırsa, diğer Osmanlı toprakları

¹⁰ Anti reformist TrentKonsili (1545- 1563) sonrası dönem

¹¹ Index LibrorumProhibitorum: Yasaklı Kitaplar Dizini (Tekin, 2014)

¹²Possevino'nun en önemli eserlerinden biri de "*Cultura Ingeniorum e bibliothecaselecta*"dur. Colombo (2014: 35)'e göre, bu eserin 1604 baskısı, BibliothecaSelecta'nın 1593 baskının birinci bölümünden alıntılar içermektedir. Diğer baskılar bunu takip etmektedir. Possevino bu kitap ile Cizvit okullarının bir misyoner araç olarak önemini ve Katolik okullarının kuruluşunun ve işletilmesinin teorik ve pratik tavsiyelerini sunmaktadır. Bu çalışmada Possevino, tüm dillerin soyağacını açıklarken, tüm dillerin İbrance'den geldiğini ve türediğini açıklamaya çalışmaktadır.

¹³Çalışmamızda Possevino'ya ağırlık verilmesinin sebebi de budur. Üç yazar arasında Osmanlı ile ilişkileri en yakın olan ve bu bölgelerde dini ve siyasi güç sahibi olan Possevino'dur.

kendilerine ait bir yönetim mekanizmaları olan ülkeler için bile yönetim alanında olduğu kadar, ticaret alanında da başkentle ilişki halindedir. Bu yüzden İstanbul veya Anadolu topraklarına gelmeyen ama kitap kültürü ile ilgili İstanbul veya Anadolu toprakları ile ilişkisini yazan bazı seyyahlar bulunmaktadır (Tekin, 2018). Yerasimos (1991: 352) da Possevino'nun Osmanlı'ya ait Balkan topraklarında bulunan Transilvanya'ya¹⁴ geldiğini aktarmış ama Anadolu topraklarına geldiğine dair bir tespiti olmamıştır. Fakat Transilvanya seyahati yüzünden Osmanlı topraklarına geldiğini kabul etmiştir. Donnelly (1988: 184)'e göre Possevino'nun eserlerinde "*Orient*" diye adlandırılan bölge, Raguza, Korfu, Girit'i de içeren Dalmaçya ile başlayan ve İtalya'nın yakın bölgelerine kadar giden bölgedir ve Cizvit okullarında eğitilen gençler de buralarda görev yapmaktadırlar.

Possevino, Türk topraklarına seyahatini temelde Transilvanya sınırına kadar yapmıştır. Çünkü bu noktaya kadar ilahi yardımlar alabilme şansına sahip olduğunu düşünmektedir. Misyonerliğini iki bölgeye yoğunlaştırmıştır: "*Fransa ve Yakın Doğu*". Fransa hali hazırda Cizvitlerin aktif olarak okullar kurduğu bir bölgedir. Yakın Doğu bu konuda eksik kalmıştır. Possevino'da birçok dil bilen ama yenisini de hızlıca öğrenen yetenekli birisidir (Colombo, 2015: 353) ve bu özelliği sayesinde de bölge için çok uygun biri olarak görülmektedir. Türkler, İslam'a karşı bir saldırı olmadığı sürece, dini ve itikadi faaliyetlere izin vermekte ve böylece Katolik din adamları Türklerin hakim doluğu Macaristan'da rahatça istediklerini yapabilmektedirler. Bununla birlikte Katolik inancı benimseyenler Rus bölgesinde Türklerde olduğundan daha fazla kısıtlamalara uğramaktadırlar (Donnelly, 1988: 190).

Yerasimos'a göre Possevino'nun Osmanlı topraklarına seyahatleri 1583 yılında yapılmıştır (Yerasimos, 1993: 352). Aslında Possevino, ömrü boyunca birçok seyahatlerde bulunmuş, özellikle İsveç, Transilvanya bölgesi, Roma, Fransa, Polonya ve Rusya'da Papa temsilcisi olarak diplomatik ve arabulucu çalışmalarını sürdürmüştür (Benigni, 1911). Possevino'nun, Yunan bölgesine gelme ihtimali de vardır. "*Atene e Roma*" isimli 1919 tarihli bültende yer alan ve Doğu Yunan arkeolojisine İtalyan seyyahların katkısını irdeleyen kısımda Possevino'nun Daçya¹⁵'nin şu anda varlığına ulaşamayan Latince yazıtlarını ortaya çıkardığını ve kaydettiğini belirtmektedir (Atene E Roma, 1919:19). Yerasimos, eserinde sadece Possevino'nun Osmanlı topraklarına yaptığı kısa süreli seyahatlerini ele almıştır.

¹⁴Yerasimos dışında Pietro Amat Di San Filippo'nun "*Bibliografia Dei Viaggiatori Italiani*" başlıklı seyyah listesinde de Possevino yer almaktadır (Pietro Amat, 1874: 60-61).

¹⁵ Roma imparatorluğu eyaleti olan Dacia'dan söz etmektedir.

Yerasimos (1993: 352)'a göre, 20.02.1583'de Krakov'dan başlayan yolculuğu 02.04.1583'de tekrar Krakov'da sona ermiştir¹⁶.

Bununla birlikte, Possevino'nun, kendi seyahatlerinin etkisini güçlendiren misyonerlik çalışmalarının yanında kitap ve basım çalışmalarını teşvik ettiği de görülmektedir. Cizvit cemaati, aslında 16.yüzyılda kurulan ve Katolik kilisesine paralel bir teşkilat olarak eğitim müesseseleri, gizemli yapıları ve uluslararası alanda faaliyet göstermesi açısından önemlidir (Sakin, 2017: 9). Possevino'nun temsilciliğini yaptığı ve döneminin Roma kilisesi tarafından doğrudan desteklenen Cizvitlerin faaliyetleri, Possevino'nun Osmanlı topraklarındaki seyahatleri ile aynı tarih olan, 1583 yılında başlamıştır. Cizvitlerin Osmanlı'ya ilk girişleri 1580 yılında Papa XIII. Gregorius'un emri¹⁷ ve Fransız¹⁸ ve Venedik¹⁹ hükümetlerinin desteği ile olmuştur. Bu bir başlangıç olsa da Roma kilisesi tarafından desteklenen resmi faaliyetleri 1583'de başlamış ve 1586'da veba salgını ile birlikte, gelen Cizvit heyetinin üyelerinin ölmesiyüzünden kesintiye uğramıştır. 1609 yılında İstanbul'da bulunan Fransız ve Avusturyalı diplomat ve önde gelen kişiler sayesinde tekrar izinler alınmış ve faaliyetlerine başlamışlardır. Bu kişiler bir süre de Fransız elçiliğinin din görevlisi olarak faaliyet göstermişlerdir (Harney, 1941: 239). Bu durum dönemin misyonerlerinden Papaz J.Piolet'in kaleme aldığı İstanbul ve Levant misyonunun oluşturulmasına dair mektubunda detaylı anlatılmıştır. Buna göre Fransız Cizvit misyonerleri Kasım 1583'de 5 Cizvit papaz ve 2 öğrenciden oluşan bir ekip olarak İstanbul'a ulaşmışlar, burada dönemin Fransa konsolosu tarafından karşılanmışlar ve Galata'daki eski Saint-Benoit manastırına yerleştirilmişlerdir (Birsal, 2014: 213). Heyetin başı P. Jules Mancinelli'dir. P.Jules Mancinelli'nin anılarından²⁰ da heyetin başında olduğu anlaşılmaktadır. Mancinelli ile heyeti 25 Haziran 1583'de Roma'da yola çıkmış ve 8 Kasım 1583'de İstanbul'a gelmiştir

¹⁶Yerasimos, bu seyahatlerin tespitinde kaynak olarak Andreas Verres'in "*Acta et epistolaerelationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia 1911*" ve "*AntonioPossevino... Transilvania (1584) percura del dr Andrea Veress 1913*" ve "*Relatio diffusa de itinereetmissione Patris Antonii PosseviniSoc.jesu in Hengariam et Transylvaniamineunteanno 1583 peracte, 1921*" eserlerini kullanmıştır.

¹⁷ Papa tarafından gönderilen ilk misyoner ekip P.Cedolini liderliğinde olmuştur. Cedolini Dalmaçya'da Ninpiskoposudurve özel temsilci ve apostolik delege olarak 1580 yılında atanmış ve 1581 yılına kadar İstanbul'da kalmıştır. Bu da Post-Tridentine (16. ve 17.yüzyıl) dönemin sonucu olarak Katolik dünya ve Osmanlı ile diplomatik ilişkilerin geliştirilmesinin bir sonucu olarak gözükmektedir (Vassilieva, 2016: 292)

¹⁸JacquesGermigny, 1579-1585 yılları arası Fransa'nın Osmanlı nezdindeki elçisi olarak görev yapmıştır.

¹⁹Giovan Francesco Morosini, 1582-1585 yılları arası İtalya'nın Osmanlı nezdindeki elçisi/balyosu olarak görev yapmıştır.

²⁰ Pere JulioMancinelli, 1583'te İstanbul'a gelen ilk Cizvit heyetine öncülük etmektedir. Bu dönem ile ilgili anıları VincenzoRuggieri tarafından "*Constantinopoli Vista da P.GulioMancinelli S.J (1583-1585)*" eserinde açıklamaları ile yazılmış ve "*De Missionepatrum Societatis Iesu Constantinopolim Gregorio XIII Anno 1583 Usque Ad Annum 1586*" başlığı ile yayınlanmıştır.

(Fouqueray, 1922: 201).

Aynı yılın Osmanlı'daki Avrupalılar açısından bir başka önemi daha bulunmaktadır. Mart 1583 tarihinde İngiliz elçisi William Harborne, görevine başlamak için İstanbul'a gelmiştir. Harborne'un varlığının Cizvitlerin hamisi olan dönemin Fransaelçisi Germigny tarafından Türk Fransız dostluğuna darbe vuracağı öne sürülmüştür. Buna rağmen, İngiliz elçi, Osmanlı'da kabul görmüştür (Wood, 2013: 33-34). Harborne'un kabulü ile İngiliz ticaretini ve diplomasisini örgütleyecek olan "*Levant Kumpanyası*" ortaya çıkmaya başlamıştır (Wood, 2013: 37). 1583 yılı Osmanlı-Avrupa ilişkilerinde önemli ve kaydedilmeye değer bir yıl olarak görülmektedir.

Possevino'nun seyyah olarak yollarda olduğu yıl İstanbul'da Cizvitlerin de faaliyetlerine başladığı yıldır. Şubat 1583'de seyahatine başlayan Possevino'nun 1583 yılında Transilvanya bölgesinde bulunması, Cizvit heyetinin Kasım 1583'de İstanbul'a gelmesi tarihi açıdan tesadüf olarak değerlendirilebilir. Ama Cizvit heyeti ile ilgili birincil ve ikincil kaynaklarda ve özellikle heyetin başında bulunan Mancinelli'nin anılarında Possevino ile ilişkilerine dair bir bilgi henüz ortaya konulmasa da, bölgeyi çok iyi bilen ve burada Papa'nın temsilcisi olarak bulunan Possevino'nun heyet ile ilgili bilgisi ve ilişkisi olması mümkün gözükmemektedir.

2. DuVerdier, Possevino ve Gessner'in Osmanlı'daki Kütüphanelerle İlişkisi

Antonio Possevino (1608b: 20), "*Apparatus Sacer*" isimli çalışmasının bir bölümünde, kütüphanelerdeki kitap sayısında Grekçe ve Latince kitapların sayısını ayrı ayrı vermiştir ve şu şekilde listelemiştir. Savage, 1809 tarihli "*The Librarian*" kitabının 2.cilinde, Possevino'nun "*Apparatus Sacer*" kitabında tespit ettiği kitapların 1665 yangınından²¹ sonra Osmanlı kütüphanelerinden yok olduğunu söylemektedir. (Savage, 1809: 232).

Buna göre İstanbul'da:

- Patriklik kütüphanesinde 38 adet Grekçe ve Latince
- Diğer Kütüphaneler 117 adet Grekçe ve Latince
- Bireysel Kütüphanelerde (4 ayrı kütüphanede) 76 adet Grekçe ve Latince kitap bulunmaktadır. (Tekin, 2018: 214)

²¹ 23 Temmuz 1665 tarihinde çıkan ve Topkapı Sarayının bazı bölümlerinin de yangında zarar gördüğü olay, TDV İslam Ansiklopedisi, <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=380099> internet sayfasında detaylı anlatılmaktadır.

Bu noktada başka bir kitap önem kazanmaya başlamaktadır. Dönemin ünlü politikacısı, kitap alıcısı ve bibliyografı Antoine Du Verdier (1544-1600)²², François Grude La Croix-Du Maine ile hazırladıkları “*Les Bibliothéque Françaises*” isimli bir çalışmasının 7.cildi olarak “*Supplementum Epitomes Bibliotheca Gesnerianae*”’ı, 1585²³ yılında yayınlanmıştır. Hazırladıkları eser 500 yıldan fazla süreden beri kullanılan Fransızca eserleri içermekte iken, aynı dönem de Du Verdier, Gessner gibi İbranice, Yunanca ve Latince eserleri de dahil etmek istemiştir. DuVerdier’egöre daha eskiye gidip sadece Fransızca eserleri eklemek yerine 60-70 yıl geçmişe gidip modern yazarları ortaya koymak gereklidir (Chartier, 1994: 75-76). Du Verdier,Fransız asilzadesi olması dışında, bir Rönesans adamıdır ve Lyon bölgesinde idari görevler üstlenmiştir (Cantacuzene, 2018: 51). Du Verdier, temelde bibliyograf ve biyograf ünvanlarını taşımaktadır. Prosopografi çalışmaları ile ün kazanmıştır (Bibliotheca Britannica, 1824: 932). En önemli çalışması,1332 sayfalık “*La Bibliothéque D’Ant.Du Verdier*”’dir. Bu çalışma döneminde Fransızca yazılan ve bu dile çevrilen tüm eserleri içermektedir (Watt, 1824: 932).

DuVerdier’in, Possevino’nun eseri içerisinde önemli bir katkısı bulunmaktadır. Possevino’nun “*Apparatus Sacer*”’inin ikinci cildinin sonunda ek olarak eklenen “*Catalogi M.S. Graecorum et Aliorum Etiam Codicum*” çalışması 148 sayfadır. *Sacer*’in ikinci cildinin sonundan devam edecek şekilde yazılmış ve sayfa sayıları yeni bir eser gibi en baştan başlamış ve 148’inci sayfaya kadar devam etmiştir. Bu eserin önemi, temelde içerisinde listelenen eserlerin kütüphanelere göre ayrılmasıdır. Eserin, “*Index catalogorum Sequentis Appendicis*” bölümünde Grek ve Latin elyazmalarının bulunduğu kütüphaneler ayrı ayrı “*İtalya’da*” ve “*İtalya dışı*” olarak iki sütunda incelenmektedir.

²² http://data.bnf.fr/12240728/antoine_du_verdier/

²³Gessner bibliyografyasına bu dönem de birçok ek yapılmıştır: R.Constantin’in “*Nomenclatur.....indexquetotius Biblio the caatque Pandectarum C. Gesneri 1555*”, G.H.Velschius ‘un “*Specimensupplementorum ad BibliothecamGesnero-Simlero-Frisianami, 1730*”.

Resim 1. Possevino, 1608: 2

INDEX CATALOGORVM SEQUENTIS APPENDICIS.	
Graecorum manuscriptorum Codicum.	
IN ITALIA.	EXTRA ITALIAM.
Romæ { Vaticana. Sfortiana. Vallicellana. Turrana.	Constantinopoli. In Patriarchatu. Item apud nobiles quosdam Graecos.
Venetijs. Bessarionis. Quive apud Serenissimam Republ.illam.	In Insula Patmos in Aegeo mari. In Monaste- rio Monachorum S. Basilij.
Florentiae. Medicea, tum apud Divum Lauren- tium, tum apud S. Marcum.	IN GERMANIA. Viennae Austriae. Caesarea Imperatoris.
Vrbini, & Pisauri. Apud Serenissimum illum Ducem.	Monachij. Bavarica. Augustae. Augustanae Republicae.
Messanae in Sicilia. In Archimandritatu S. Sal- uatoris.	Heidelbergae. Palatini.
	IN GALLIA. Apud Fontem Bellæum. Regia.
	IN HISPANIA. Scoriaci. Regia.
Latinorum manuscriptorum Codicum.	
Romæ. Gulielmi Cardinalis Sireti, quae modo in Columnis.	IN HELVETIA. Abbatiae Sancti Galli.
Casertae. Quae apud Franciscanos.	IN POLONIA. Varmizae in Prussia, & Heilsbergae in eadem.
Cremonae. Quae apud Augustinianos.	IN ANGLIA. Oxonij, & Cantabrigiae.
Rhegionis. Quae apud virum Religiosum.	

Bu eserin bu bölümünde, Osmanlı kütüphaneleri için de bir çalışma bulunmaktadır. Aslında Savage'in sözünü ettiği çalışma da bu kısımdır. "İtalya dışında" veya "ExtraItaliām" başlığı altında verilen "Constantinopoli. In Patriarchatu. Item apud nobiles quosdam Graecos" alt başlığında yer alan eserler bulunmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde "Antonius Verderius" olarak geçen Antoine Du Verdier²⁴, çalışmadaki kitapları listeleyen kişi olarak geçmektedir (Possevino, 1608: 21). Bu başlık altında listelenen kitaplara bakıldığında genel olarak Doğu Hıristiyanlığı'na ait Latince ve Grekçe dini metinlerin büyük bir yer kapladığını görmekteyiz. Antoine Du Verdier yukarıda sayıları verilen kitapları bu eserde kütüphane ve kişilere göre sınıflandırmakta ve kitap başlığına göre listelemektedir. Du Verdier'in Possevino eki²⁵ olan çalışmasında, "Constantinopoli Catalogu Librorum principis Antonii Cantacuzeni Graece Manuscriptum" başlığı ile Antoni Kantakuzen'in kütüphanesi ve

²⁴Du Verdier'in eseri aynı konuda yayınlanmıştır. François La Croix-DuMaine'in bibliyografya çalışmasından sonra yayınlamış ve 1772'de bibliyograflar, Rigoley ve Juvigny tarafından geliştirilerek 4 bölüm ve 6 cilt olarak "Les Bibliothèques Françaises de la Croix du Main et de Duverdier"²⁴ başlığı ile tekrar yayınlanmıştır (Watt, 1824: 932).

²⁵ Bu eserin Possevino'nun eserine bağlı olarak basıldığı ve eki olduğu kesindir. Çünkü "catchword" diye adlandırılan teknik kullanılmaktadır. Bu teknikte²⁵, sayfanın son kelimesi sağ alt köşede tekrar veya ayrı olarak yazılır ve aynı kelime bir sonraki sayfanın başlangıç kelimesidir. Bu şekilde basımcının takibi kolaylaşmaktadır. Possevino kitabının sonu ile ek çalışma arasında bu takip tekniği bulunmaktadır.

Grekçe kitapları yer almaktadır (Possevino, 1608: 23).

Antoine Du Verdier'in bu çalışmasında yer alan en önemli ve Osmanlı kitap tarihi ile ilişkisi olan bölüm Antoni Kantakuzen kütüphanesidir. Antoine Du Verdier'in bibliyografyasına göre, Antoni Kantakuzen'in kütüphanesinde 23 kitap bulunmaktadır (Possevino, 1608: 21).

Antoni Kantakuzen ile ilgili bilgiler sınırlıdır. Bilindiği kadarıyla Antoni, dragomandır (Kollari, 1790: 383). Antoni'nin oğlu, Michel'in kızı ile evlidir (Cantacuzene, 2018: 53) ve 7 Mart 1578'de Michel Kantakuzen'den²⁶ çok kısa bir süre önce ölmüştür (Crusio, 1584: 203). DuVerdier, Possevino dışında Conrad Gessner'in bibliyografik çalışmasına da "*supplement umepitomes biblio thecaegesneriane 1585*" olarak ek bir çalışma yaparak Latin eserlerini eklemiştir. 68 sayfalık bu eserin 8 sayfalık kısmında tanınmış İstanbul kütüphanelerinde bulunan kitaplar listelenmektedir (Cantacuzene, 2018: 51).

Du Verdier'in İstanbul kütüphaneleri ile ilgili yaptığı 68 sayfalık bu ek çalışmada Şeytanoğlu²⁷Michel Kantakuzen'in kütüphanesini eklemiştir. Bu kütüphanede 57 kitap listelenmiştir. Michel Kantakuzen döneminin tanınmış bir kitap koleksiyoncusu olarak tanınmaktadır. Michel Kantakuzen'in kitapları 3 Mart 1578'de²⁸ asılarak idam edilmesinden kısa süre sonra satışa çıkarılmıştır (Cantacuzene, 2018: 48). Bu kitaplar çeşitli müzayedelerde satılmıştır. Stefan Gerlach (1573-1578), (2007b: 777) da MichelKantakuzen'in kütüphanesinin mezatla satılmasına şahit olmuştur. Kitaplar hep yüksek fiyata satılmıştır. En adisi bile fiyat olabildiğince arttırılarak elden çıkarılmaktadır. Bu mezatlar birden çok defa tekrar etmiştir ve Gerlach, birçok defalar bu mezatları takip ederek kendi seyahatnamesinde bunları kaydetmiştir. Gerlach, efendisinin isteği üzerine 4'ü Ahit kitapları olmak üzere toplam 16 kitap satın almıştır (Gerlach, 2007b: 778). Salomon Schweigger (1551-1662) da ilahiyatçı olarak 1578 yılında İstanbul'a gelmiştir. Schweigger, İstanbul'a gelmesinden birkaç gün sonra Kantakuzen'in asıldığına²⁹ şahit olmuş ve seyahatnamesinde, mezattan yüksek fiyatlarla alıcı bulan kitaplardan kendisinin de aldığını belirtmiştir. Schweigger (2004: 79)'a göre, kitapların satılma nedeni, Kantakuzen'in

²⁶Michel Kantakuzen, Bizans Sonrası siyasi ve ekonomik gücünün devam ettiren Kantakuzen ailesinin en tartışmalı bireylerinden biridir. Bizans imparatorları soyularından olan ünlü Kantakuzenlerle akrabalığı tartışmalı olan bu aile, 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra Grek dünyasındaki en güçlü ve zengin ailelerden biri olmuştur (Falangas, 2007: 7)

²⁷Gerlach'a göre Türkler kötülük konusundaki kabiliyeti yüzünden şeytanoğlu (saitanoğlu) lakabını takmışlardır (Gerlach, 2007b: 748).

²⁸Gerlach bu tarihi 8 Mart olarak yazmaktadır (Gerlach, 2007b: 745)

²⁹Kantakuzen, Schweigger (2004: 79)'a göre, tüccar ve soylu bir Yunanlıdır ve Eflak'ta ve Moldovya'da çıkan isyandan sorumlu tutularak idam edilmiştir.

Padişaha olan borcudur.

Elimizde Avrupa'nın iki önemli bibliyografi uzmanının iki eseri bulunmaktadır. Possevino'nun ve Gessner'in önemli bibliyografya eserlerinin her ikisinde de yine önemli bir bibliyograf olan Antoine Du Verdier'in eklediği birer çalışma bulunmaktadır.

Her iki çalışmada da Du Verdier, İstanbul kütüphanelerindeki kitaplardan bahsetmektedir. Antoni Kantakuzen'nin kütüphanesi Possevino'nun eserinde, Michel Kantakuzen'nin çalışması ise Gessner'in eserine ek olduğu notuyla Du Verdier'in kendi eserinde yayınlanmıştır. Bu katalog Hartung'un "*Bibliotheca Sive Antiquitates Urbis Constantinopolitanae*" başlıklı kataloğunda ilk olarak yayınlanmış olduğu iddia edilse de (Touwade, 2016), ve Hartung'un eseri ile Du Verdier'in eserlerinde ortak kitaplar bulunsa da Michel Kantakuzene ait olduklarına dair Hartung'da kayıt bulunmamaktadır (Hartung, 1578).

Du Verdier'in İstanbul'a geldiğine dair bir kanıt da bulunmamaktadır. Gerek Gessner'in eserinde yer alanek liste gerekse de Possevino'daki listelere bakıldığında Antoni ve Michel Kantakuzen'in kütüphanelerindeki kitapların farklı oldukları ve farklı kaynaklardan beslendikleri görülmektedir. Her iki kişinin ölümleri arasından bir aydan az bir süre bulunmaktadır. Görece çağdaş olan kaynaklar bu listeleri kullandıkları için de bu iki kişinin kütüphanelerinin aynı zamanlarda ortaya çıktığı görülmektedir. 1578'de ölen Michel'in kütüphanesi 1585'de Du Verdier tarafından listelenmiştir. Kütüphaneden bahseden iki seyyah bu kitaplara ilgi göstermişlerdir. Stefan Gerlach'in günlüğü 1674³⁰ yılında yayınlanmıştır. Salomon Schweigger'in günlüğü ise 1608³¹ yılında yayınlanmıştır. Du Verdier'in Antoni Kantakuzen listesi, başka kaynaklarda tespit edilememiştir. Michel Kantakuzen listesinde Hartung dışındaki kaynaklarda, Du Verdier'in 1585 basımından önce de bulunmamaktadır.

Slovak kökenli hukukçu ve kütüphaneci Adam Frantisek Kollar (1718-1783)'ın Peter Lambeck³²'in "*Bibliotheca Vindobonensi*" kataloğu üzerine yazdığı ek çalışmada, Antoni

³⁰“Stephan Gerlachs deß Aeltern Tage-Buch der von zweenglorwürdigsten römischen Kaysern, Maximilian und Rudolpho ... an die Ottomannische Pfortezu Constantinopel abgefertigten und durch den Wohlgebohrnen Herrn Hn. David Ungnad ... zwischen dem Ottomanischen und Römischen Kayserthum ... glücklichst-vollbrachter Gesandtschafft 1674”

³¹“Ein neue Reyssbeschreibung aus Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem, Salomon Schweigger, Graz, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1964”.

³² Kütüphaneci Peter Lambeck, Viyana üniversite ve imparatorluk kütüphanesinin kataloğunu hazırlamıştır. Bu eser döneminin en önemli kataloglarından biri olarak anılmaktadır (Burke, 2008: 75)

Kantakuzen'in 44, Michel Kantakuzeni kütüphanesinde 57 kitap olduğunu belirtmektedir (Kolarii, 1790: 761). Deismann'ın kitabına³³ göre yapılan hesapta II. Murad (1574-1595)'a kadar İstanbul'da 100 civarı Grekçe elyazması olduğunu düşünürsek, bu rakamların kişisel kütüphaneler için kayda değer rakamlar olduğu söylenebilir (Deismann, 1933).

Teknik olarak bakıldığında ise Du Verdier'in Gessner eki olan çalışmasında genel olarak yazar isimlerine göre sıralama yapılırken Michel Kantakuzen kütüphanesi listesi istisnai olarak ayrı bir başlıkta incelenmiş ve kitap başlıklarına göre listelendiği görülmektedir (Du Verdier, 1585: 62). Aynı durum Possevino için de geçerlidir ve kitaplar konularına ve başlıklarına göre listelenmiştir (Possevino, 1608)

Du Verdier, Gessnerinde Latince kitaplarını listelerken, Possevino ekinde Grekçe kitaplarını listelemektedir.

Bu şekilde görülmektedir ki, Du Verdier, İstanbul'da bulunan elyazması kitaplarla ilgili bir çalışma yapmış ve bunu çağının en önemli iki bibliyografi ile paylaşmış ve onların eserlerine ek olarak yayınlamıştır. Grekçe olanları Possevino, Latince olanları da Gessner kullanmıştır.

Sonuç

Görülmektedir ki, Kantakuzen'lerin Her ikisi de bibliofil derecesinde kitap alıcısıydılar. Cantacuzeno (2018: 53), bunu kitaplara sevgi ve ilgi ile bağlandıkları şeklinde yorumlamaktadır. Jean Michel Cantacuzeno'ya göre, Viyana, Tübingen³⁴, Bratislava ve Harvard³⁵ gibi üniversitelerin elyazmaları koleksiyonlarının birçoğu bibliofil olan Kantakuzen'lerin sahip oldukları kitaplardan gelmektedir (Cantacuzeno, 2018: 54). Kantakuzenlerin kütüphaneleri bugünkü ölçeklerde küçük olmasına rağmen, döneminin elyazması kültürü içerisinde Bizans'tan Osmanlı'ya devrolan bir kültür hazinesinin parçasıydılar. İstanbul'a gelen seyyahlar kendileri ve kitap aracılarını kullanarak bu kitapları açıktan veya mezarlar sayesinde satın almaya çalışmışlardır (Tekin, 2018: Tekin 2017). Armstrong (2013: 281)'a göre, 16.yüzyıl İstanbul'undaki Grekçe ve Latince eserlerin

³³ Deissman, A.(1933), *Forschungenund Funde in Serail*. Berlin.

³⁴ Jean Michael Cantacuzene, Gerlach'ın satın aldığı bir kitabın Tübingen Üniversitesi koleksiyonunda olduğunu belirtmektedir (Cantacuzene, 2018: 53).

³⁵ Harvard Üniversitesi'ndeki Grek elyazmaları ile ilgili detaylı makale listesi için http://hcl.harvard.edu/libraries/houghton/collections/early_manuscripts/bibliographies/Gr/Gr003.html internet sayfasında incelenebilir.

bulunduğu özel kütüphanelerin iki işlevi vardır. Öncelikle Bizans'tan kalan çok fazla kitap vardır ve ticari girişimci olarak ve koleksiyonları için kitap toplayan meraklılar için satın alınacak çok şey bulunmaktadır. İkincisi ise bu koleksiyonlar ve onlara olan talep Yunan medeniyetinin sahip olduğu kaynakları ve hümanist eğitim sisteminin kalbinde olduğunu göstermektedir. Bu yüzden de Bizans'tan kalan bu kütüphaneler için birçok katalog çalışması³⁶ yapılmıştır.

Rönesans döneminin önemli sosyal bilimci ve bibliyograflarının Osmanlı kütüphanelerine gösterdikleri ilgili yeni bir konu değildir. İstanbul'un fethedilmesi ile Osmanlı'da Bizans'tan kalan elyazmalarının varlığı Batı için önemli hale gelmiştir. Bu varlığın tespiti için yapılan çalışmalar, diplomatların, bilim adamlarının, seyyahların Osmanlı'ya gelmeleri, kitap toplamaları ve bunları ülkelerine götürmeleri sayesinde kolaylaşmıştır. Bu durum uzun süre devam etmiştir. Du Verdier, Possevino ve Gessner de bibliyograf olarak doğal olarak Osmanlı'da bulunan Grekçe ve Latince yazılmış eserlerle ilgilenmişlerdir. Bu yazarlar bu eserleri kendi tarihi ve edebi miraslarının bir parçası olarak görmüşler ve bu kitapları, kendi eserlerine ekleyerek okuyucuya ulaştırmışlardır. Bibliyografyalar, geçmiş çağların en önemli bilgi taşıyıcılarından biridir. Bu eserler sayesinde bildiğimiz veya bilmediğimiz eserlerin varlığı ortaya koyulmaktadır. Kantakuzen'lerin kütüphanesine ait kitapların 16.yüzyılda kaydedilmesi ve yayınlanması, aynı eserlerin günümüzdeki varlığı ile karşılaştırılmasına olanak sağlayarak filoloji ve kitap tarihi araştırmalarına yol göstermektedir.

³⁶ Osmanlı İstanbul'unda Grek elyazmalarının durumu, 16.yüzyıldan itibaren tartışılan bir konudur. DuVerdier dışında Malaxos (1585), Hartung (1578), Kollarii (1776), Foerster (1877), Papazoğlu (1983) Hunger (1961), gibi araştırmacıların çalışmaları İstanbul'daki Grek elyazmaları ile ilgili listeleri güncellemiştir.. Bunların birbirlerinin kopyaları olduğu veya intihal yapıldığı tartışmaları dile getirilmiştir (Touwaide, 2016).

Kaynaklar

- Armstrong, P. (2013). *Authority in Byzantium*. UK: Ashgate Publishing.
- Atene e Roma (1919) *Bulletino Della Societa Italiana per la Diffusione e l'Incoraggiamentodeglitucidclassici*,241-252. Firenze: StarilementoTipografico.
- Balsamo, L. (2006) Antonio Possevino: S.I. Bibliografo Della Contrariforma. Leo S. OlschkiEditore
- Benigni, U. (1911). AntoniusPossevinus. In TheCatholic Encyclopedia. New York: Robert Appleton Company. 9 Ocak 2018 tarihinde <http://www.newadvent.org/cathen/12317a.htm> adresinden erişilmiştir.
- Birsel, H. (2013) Fransız Misyonerler Tarafından İstanbul ve Levant Misyonunun Oluşturulması (Papaz J. BaptistPiolet'in Mektubu). *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of TurkishorTurkic*. 9/4 207-223.
- Blair, Ann (2003) Reading Strategies for Coping with Information Overload, ca.1550-1700. *Journal of theHistory of Ideas* 64(1) 11-28.
- Bonda, M.(2011). *Jesuits Historiographic Canon In The Works Of A. W.juk-Koialowicz InThe Age Of The Historical Revolution (1580-1661)*.Doctoral Dissertation, Vytautas Magnus University.
- Blum, Paul Richard (2016). Psychology and Culture of theIntellect: Ignatius of Loyola and Antonio Possevino.” In *Cognitive Psychology in Early Jesuit Scholasticism*, editedby Daniel Heider, 12–37. Neunkirchen-Seelscheid: EditionesScholasticae.
- Burke, Peter (2008). Bilginin Toplumsal Tarihi. Ü. Nalbantoğlu (Çev.). Tarih Vakfı: İstanbul
- Cantacuzeno, J.M. (2018). [Sur la trace des livres de Michel Cantacuzene "Saitanoglou" Quatre ou cinq livres rares des 16eme et 17eme siecles \(Jean Michel Cantacuzene\)](http://www.bcu-iasi.ro/docs/biblos/biblos14/pag45.pdf). 14.02.2019 tarihinde <http://www.bcu-iasi.ro/docs/biblos/biblos14/pag45.pdf> adresinden erişildi.
- Casalini, C., and Salvarini, L. (Eds).(2008). Antonio Possevino S.J. Coltura Degl'Ingegneri. Rome: Anicia
- Chartier, R. (1994) *TheOrder of Books: Readers, Authors and Libraries in Europe betweentheFourteenth and EighteenthCenturies*. California: Stanford University Press
- Colombo, E. (2014). The Watershed of Conversion: AntonioPossevino, New Christians, And Jews, “TheTragicCouple”.In James Bernauer, Robert A. Maryks (Eds),*Encounters Between Jews and Jesuits*. (pp.25-43). Leiden: Brill
- Colombo, E. (2015) IlLibro Del Mondo. Un DocumentoDiAntonioPossevino. In M. Catto and G. Signorotto (eds). *L'ambrosiana E La Conoscenza Dei NuoviMondi* (Secoli XVII-XVIII)) 334-64
- Colombo, E. (2015b). Entre GuerreJuste et Accommodation. Antonio Possevino et l'Islam, Dix-SeptièmeSiècle (3) 268, 393-408
- Crusio, M. (1584). *Turco Graeciae Libri Octo*. Basiliae: Leronardo Ostenium Sebastiani Henricpetri Impensa.

- Dekonick, R. (2008). Une Biblio the que Selective: Possevino et lesArts.*Litteratures Classiques*, 66, 71-81
- Donnelly, J.P.(1986). Antonio Possevino and Jesuits of JewishAncestry. *Arcivum HistoricumIesu*. LV.3-31
- Donnelly, J. P.(1987). Antonio Possevino as Papalist Critic of French Political Writers. In *Regnum et Ratio: Essays Presented to Robert M. Kingdon. Sixteenth century Journal Publishers*31-39
- Donnelly, J.P. (1988) Antonio Possevino's Plan for World Evangelization. *The Catholica Historical Review*. LXXIV (2). 179-198
- DuVerdier, A.(1585). *Supplementum Epitomes Bibliotheca Gesneriane*. Lugduni: Bathalomeum Honorati
- Falangas, A.(2007). Post-Byzantine Greek Merchants of the Fifteenth–Seventeenth Centuries. *Journal of the Hellenic Diaspora*, 33, 1-2
- Fouqueray, H. (1922). *Histoire de la compagnie de Jesus en France desorigines a la supression (1528-1762) Tome II*. Paris: Bureauxdesetudes
- Fragno, G.(2001). *Introduction. Church, Censorship and Culture in Early Modern Italy*. UK: Cambridge University Press
- Gerlach, S. (2007b). *Türkiye Günlüğü 1573-1576*.Cilt 2. T. Noyan (Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi
- Gessner, C. (1548) [PandectarumsivePartitionum:libri XXI](#). Zurich: Christophorus Froschoverus
- Goeing, A.S. (2017) *Storing, Archiving, OrganizingTheChanging Dynamics of Scholarly Information Management in Post-Reformation* Zurich, Leiden: Brill
- Harney, M.P. (1941). *TheJesuits in History*. New York: TheAmericaPress
- Hartung, J. (1578). *Bibliotheca Sive Antiquitates Urbis Constantinopolitanae*. Argentorati: Nicolaus Wyriot.
- Kollarii, A.F. (1790). *Petri Lambecii Commentariorum de Augusta Biblio theca Caes. Vinde bonensi Libros VIII. Supplementorum Liber Primus*. Vindobonae: JoanThomae
- Lavenia, V. (2017). Turkophilia and Religion: Machiavelli, Giovio and theSixteenth Century Debate About War. In Biasiori, Lucio, Marcocci, Giuseppe (Eds.) *Machiavelli, Islam and the East: Reorienting the Foundations of Modern PoliticalThought*, 37-46
- Malches, L.N. ve Lheritier, A.ve Acaroğlu,T. (2003). *Batı'da ve Türkiye'de Kaynakça Tarihi*. Ankara: İletişim Yayınları
- Mantran, R. (1990). *17. yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Cilt 1*. M. A. Kılıçbay ve E. Özcan, (Çev.). TTK: Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Nelles, P. (2009). *Reading and Memory in the Universal Library: Conrad Gessner and the RenaissanceBook*. In *Arsreminiscendi : mind and memory in Renaissanceculture 147-169* Toronto: Center for Reformation and RenaissanceStudies

- Possevino A. (1593). Bibliotheca Selecta. Roma: Typographia Apostolica Vaticana
- Possevino, A. (1607). Bibliotheca Selecta. Roma: Typographia Apostolica Vaticana
- Possevino (1606), Apparatus Sacer Tomes Tertius. Veneetii: Societatem Venetam
- Possevino, A. (1608a) Apparatus Sacer. Cologne: J.Gymnicus
- Possevino, A. (1608b) Apparatus Sacer. Cologne: J.Gymnicus
- Sakin, O. (2017). Cizvit Cemaati ve Gizli Talimatları. İstanbul: Yeditepe
- Savage, J. (1809). The Librarian Vol.II London: William Savage
- Schweigger, S. (2004). Sultanlar Kentine Yolculuk. S.Türkis Noyan (Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi
- Scaglione, A. (1986). The Liberal Arts And The Jesuit College System. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company:
- Tekin, E. C. ve Yılmaz, B. (2015). Düşünce özgürlüğü tarihi: Roma kilisesi yasaklı kitaplar dizini üzerine bir değerlendirme. 1. Uluslararası Kütüphane ve Bilgibilim Felsefesi Sempozyumu: Etik: Kuram ve Uygulama, 3-5 Eylül 2014, Kastamonu içinde (s. 24-48). İstanbul:Hiperlink
- Tekin, E. C. (2017). Avrupalı Seyyahların Bakış açısından Osmanlı'da Kitap ve Kütüphane Kültürü (1453-1699). Yayımlanmamış Doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara
- Tekin, E. C. (2018). Osmanlı Kitap Dünyası ve Batı Avrupa. İstanbul: Hiperkitap
- Watt, R.(1824). Bibliotheca Britannica : A General Index To British And Foreign Literature. In Two Parts :-Authors And Subjects. Volume II.-Authors. Edinburg: Archibald Constable And Company.
- Willer, G (1592). Collectio in unum corpus omnium librorum Hebraeorum, Graecorum, Latinorum, necnon Germanice, Italice, Gallicé, & Hispanicé scriptorum, qui in nundinis Francofurtensibus ab anno 1564. usque ad nundinas Autumnales anni 1592 venales extiterunt: desumpta ex omnibus Catalogis Willerianis. Frankfurt (Nicolaus Bassaeus) 1592. 3 parts in 1 Volume.
- Wood, A.C. (2013) Levant Kumpanyası Tarihi. Çigdem Erkal İpek (Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları
- Vasilieva, E. (2016). Ottoman Istanbul from the Perspective of the Catholic Missionaries in the Post-Tridentine Period (End of 16th - 17th centuries). (Editörler) F. M. Emecen, A. Akyıldız ve E. S. Gürkan. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri 20-22 Mayıs 2016 içinde, s.289-312. İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
- Yerasimos, S. (1991). Les voyageurs dans L'empire Ottoman (XIV – XVI Siecles). Ankara: La Societe Turque D'Historie.